TANULMÁNY

Merre tart a világ mezőgazdasága? Változó prioritások a világ agrártermelésében[1]

Csáki Csaba

Kulcsszavak: globális agrárfejlődés, tendenciák, kihívások.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A globális agrárpiacok számos változáson mentek keresztül az utóbbi évtizedekben. Napjaink legfontosabb tendenciái a növekvő globális agrártermelés, a növekvő jövedelem és fogyasztás és a bővülő nemzetközi agrárkereskedelem, amelyek mögött azonban jelentős regionális és országok közötti különbségek rejlenek. Napjaink legfőbb kihívásai a növekvő ármozgások, a globális élelmiszer-ellátás biztonsága, a növekvő éhezés és tartós vidéki szegénység, a szélesedő vidék-város jövedelemkülönbségek, valamint a klímaváltozás. A fenti kihívásoknak való megfeleléshez fokozottabb nemzetközi együttműködés, a mezőgazdaság és az ahhoz kapcsolódó intézményi infrastruktúra fejlesztése, vidéki munkahelyteremtés, az agrárkutatások kiemelt támogatása, integrált területi és vidékfejlesztési stratégiák kidolgozása és a klímaváltozásra való globális felkészülés szükséges.

BEVEZETÉS

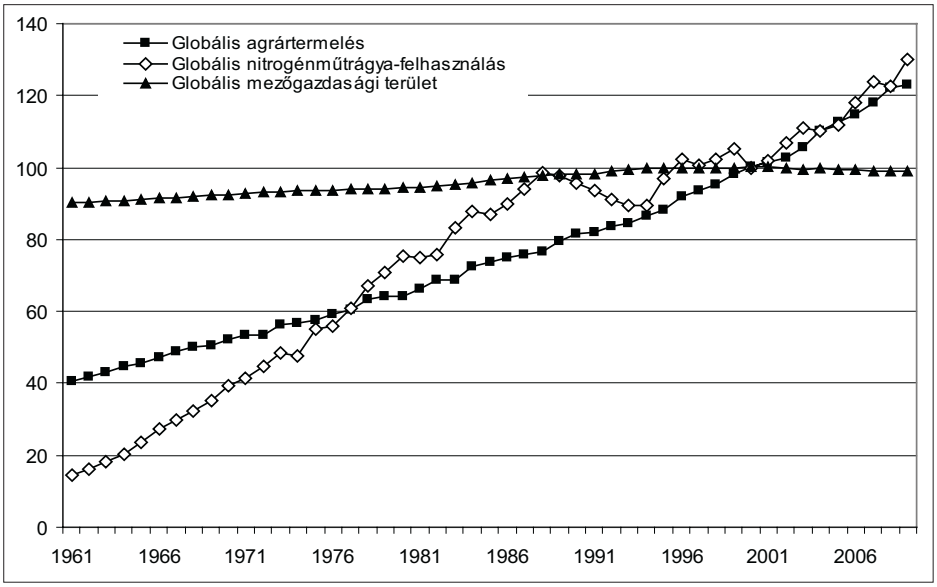
A világ mezőgazdaságának fejlődése folyamatosan a szakmai elemzés előterében áll, hiszen a világ élelmiszer-ellátása, a fejlődő országok szegényeinek sorsa, a fejlett világ mezőgazdasági termelőinek boldogulása szorosan kapcsolódik a globális agrárfejlődési trendekhez és tendenciákhoz. A 21. század sok tekintetben új korszak kezdetét jelenti a mezőgazdaságban is. A világ növekvő népességének élelmiszer-ellátása a mezőgazdasági termelés mintegy 70%-os bővítését igényli 2050-ig. A felgyorsult agrártechnológiai és biotechnológiai fejlődés, a globalizáció, a nemzetközi agrárkereskedelem átalakulása, az éleződő szociális feszültségek a világ számos vidéki régiójában messzemenően hatnak a mezőgazdaság működésének feltételeire, és változást igényelnek gondolkodásunkban is. E tanulmány a változó világ körülményei között, egy rövid, átfogó helyzetértékelés alapján vizsgálja a mezőgazdasággal szembeni új kihívásokat, valamint az ezekből levezethető globális és regionális prioritásokat.

A VILÁG MEZŐGAZDASÁGA NAPJAINKBAN

A világ mezőgazdasága az elmúlt évtizedekben egyenletesen fejlődött. *Az éves növekedési ütem valamivel meghaladta a 2%-ot* 1990 és 2010 között. A növénytermelés és az állattenyésztés növekedé-

[1] A tanulmány az „Agrár-vidékfejlesztési és élelmiszer-marketing trendek" című, Dr. Fehér István egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián elhangzó előadás szerkesztett változata (SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, 2012. május 11.), és megjelent a konferencia kiadványában is.

1. ábra
A globális agrártermelés, nitrogénműtrágya-felhasználás és mezőgazdasági terület indexei (1999–2001 = 100)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2009 alapján

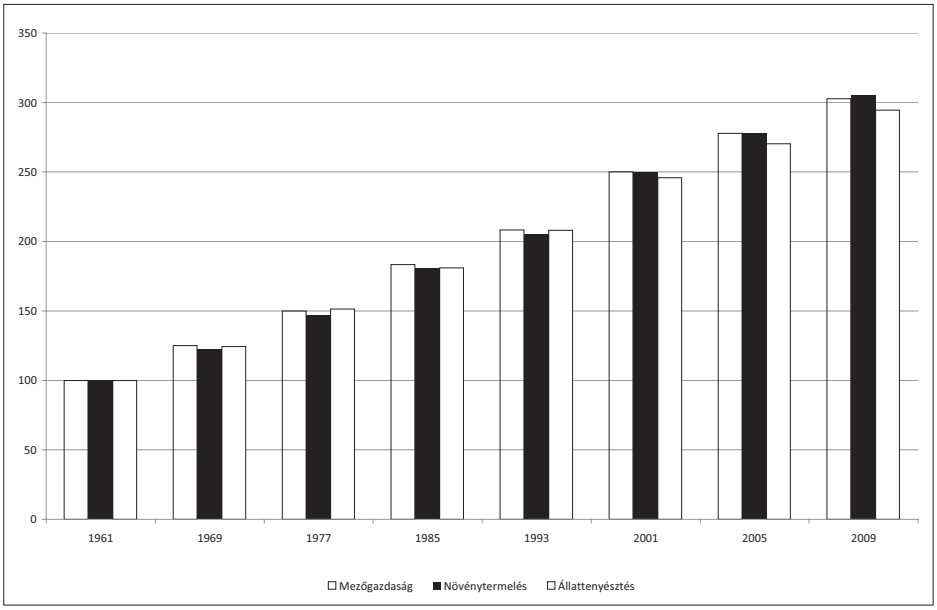
si üteme nagyon közel állt egymáshoz. A 2000-es években folytatódott a növekedés, ahogyan az 1. ábra mutatja. Általában véve a növénytermelés növekedése meghaladta az állattenyésztés fejlődési ütemét (2. ábra). A több évtizedes átlag mögött azonban az egyes évek között számottevő az eltérés.

Az átlagnál gyorsabb volt a mezőgazdaság növekedése a fejlődő országokban. 1970 és 2010 között az egy főre jutó mezőgazdasági termelés a fejlődő országokban 60%-kal növekedett, míg globálisan „csak" 25% volt az egy főre jutó termelés bővülése. Mérsékelt, 10% körüli az egy főre jutó termelés növekedése a fejlett világban (3. ábra). A fejlődő országok egészére jellemző gyors termelésbővülés mögött azonban rendkívül nagy régiók közötti eltérések húzódnak meg. Az egy főre jutó mezőgazdasági termelés 1970 és 2010 között megkétszereződött az ázsiai és a csendes-óceáni térségben, viszonylag mérsékelten fejlődött a Közel-Kelet és Észak-Afrika. *A fekete-afrikai országokban viszont az egy főre jutó termelés szintje* 20 év távlatában stagnált (3. ábra).

A termelés bővülésével párhuzamosan gyorsan *fejlődött a nemzetközi agrárkereskedelem is* (4. ábra). Az elmúlt 15 évben a nemzetközi agrárkereskedelem volumene globálisan megkétszereződött. Ennek ellenére a mezőgazdasági kereskedelem bővülése elmaradt a nemzetközi kereskedelem egészének fejlődési ütemétől, és a mezőgazdasági termékek részesedése a nemzetközi kereskedelemben folyamatosan csökkent. A 21. század elején a mezőgazdasági termékek már csupán 10%-át adták a nemzetközi kereskedelemnek, szemben a 60-as évekkel, amikor a mezőgazdaság részesedése több mint 30% volt. Figyelemre méltó változás következett be a 80-as évek végén a fejlődő országok pozíciójában (*McCalla – Nash, 2007*). A tradicionális exporttöbbletet deficit váltotta

2. ábra

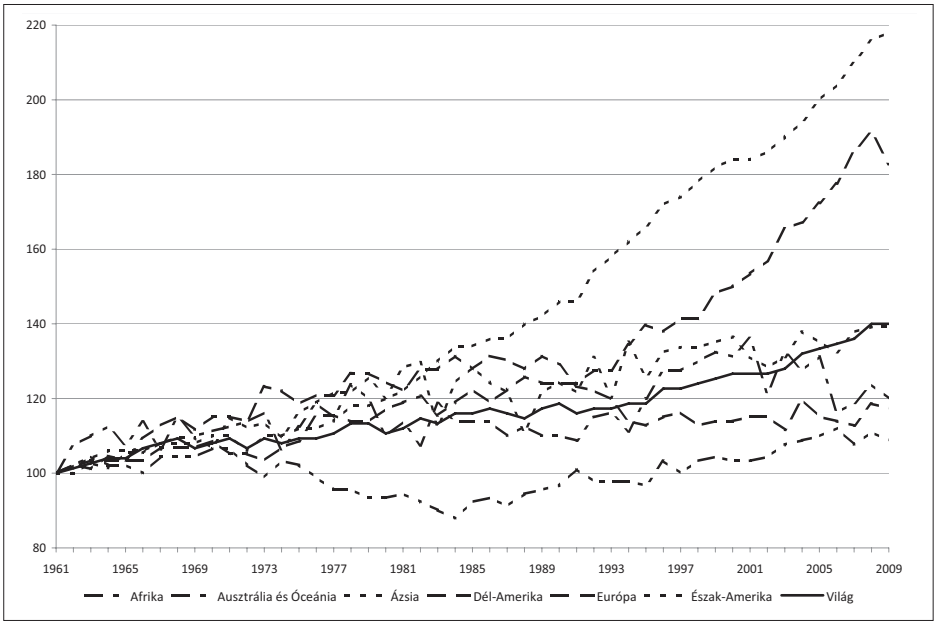
Mezőgazdasági termelés a világon (1961 = 100)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

3. ábra

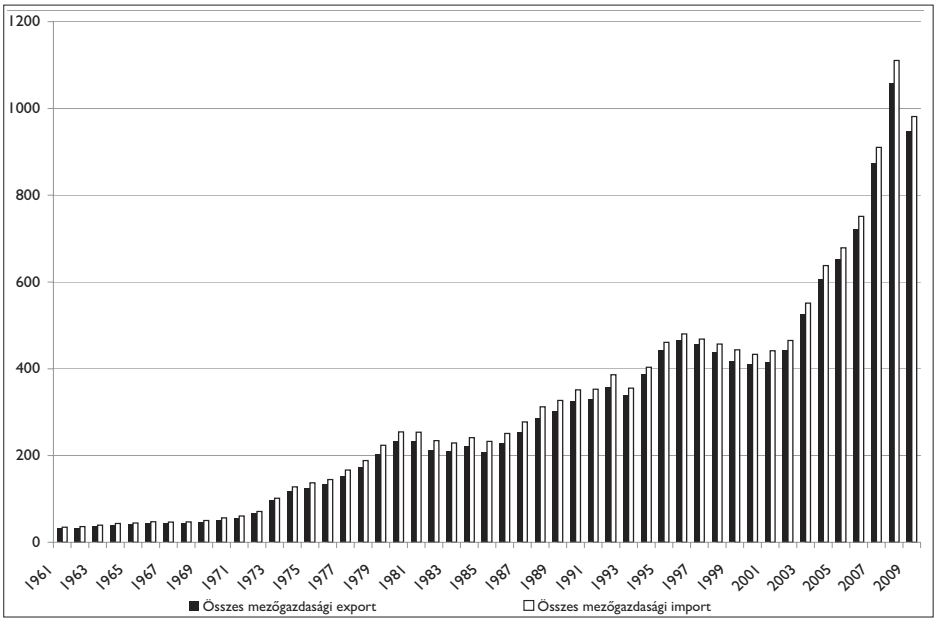
Egy főre jutó élelmiszer-termelés a világon (1961 = 100)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

4. ábra

Nemzetközi agrárkereskedelem a világon (milliárd USD)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

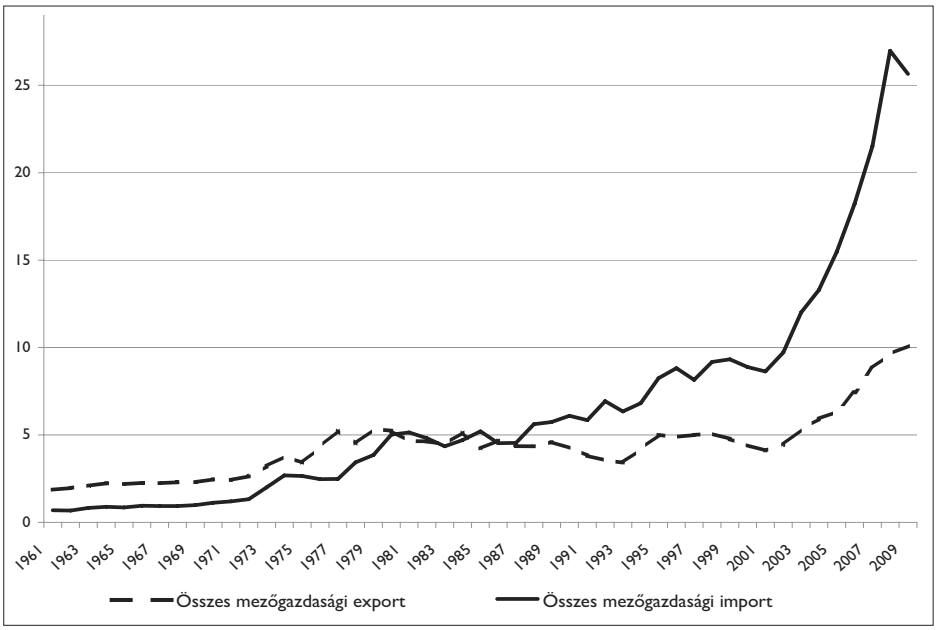
fel. Az 5. ábrán látható, hogy ez a deficit folyamatosan növekedett, kifejezve a fejlődő világ élelmiszer-önellátási szintjének csökkenését.

Szomorú tény, hogy bár az egy főre jutó mezőgazdasági termelés gyorsabban növekedett, mint a világ lakossága, *az éhezők száma számottevően nem csökkent, sőt, az utóbbi években valamelyest növekedett is.* A FAO adatai szerint 2000–2002-ben az alultápláltak száma meghaladta a 850 milliót, míg 2010-ben a FAO 925 millióra becsülte az éhezők számát (6. ábra). Továbbra is az ázsiai és csendes-óceáni térségben él a legnagyobb számú alultáplált, 578 millió fő, az összes éhező több mint 60%-a. E szám mögött azonban jelentős javulás húzódik meg, mert 1981-ben e térségben az alultápláltak száma több mint 1 milliárd volt. Ugyanebben az időszakban romlott a helyzet Fekete-Afrikában, ahol az alultápláltak száma 239 millió, a lakosság több mint 40%-a. Fekete-Afrikában az alultápláltság jelzi a régió mezőgazdaságának problémáit, az egy főre jutó élelmiszer-termelés 3. ábrán bemutatott tartós stagnálását. Mindez azt jelenti, hogy nem sikerült az éhezők számának – az ún. *Millennium Fejlesztési Célkitűzésekben* – előirányzott csökkentése. Az éhezés csak részben magyarázható termelési problémákkal. A mezőgazdasági termelés általános növekedési adatai jelzik a probléma összetett voltát. Globálisan a világ mezőgazdasága képes a növekvő népesség ellátására, sőt inkább a túltermelés gondjaival küzd. Az éhezés továbbra is jövedelem- és fejlődési probléma, ami a fejlődő világ foglalkoztatási és általános gazdasági fejlődési problémáira vezethető vissza (*Binswanger, 2006*).

A globális mezőgazdaság fontos jellemzője *a mezőgazdasági beruházások és a mezőgazdasági tőkeállomány mérsékeltebb növekedése. Sajnálatos, hogy a befektetések üteme jelentősen csökkent a fejlődő országokban is. További probléma*

5. ábra

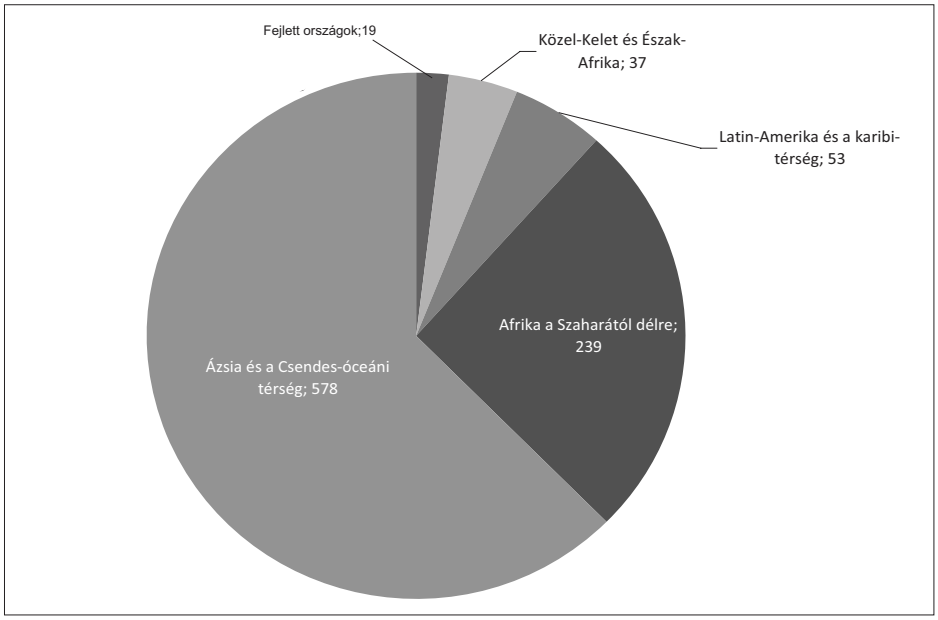
Agrárkereskedelmi egyenleg a fejlődő országokban (milliárd USD)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

6. ábra

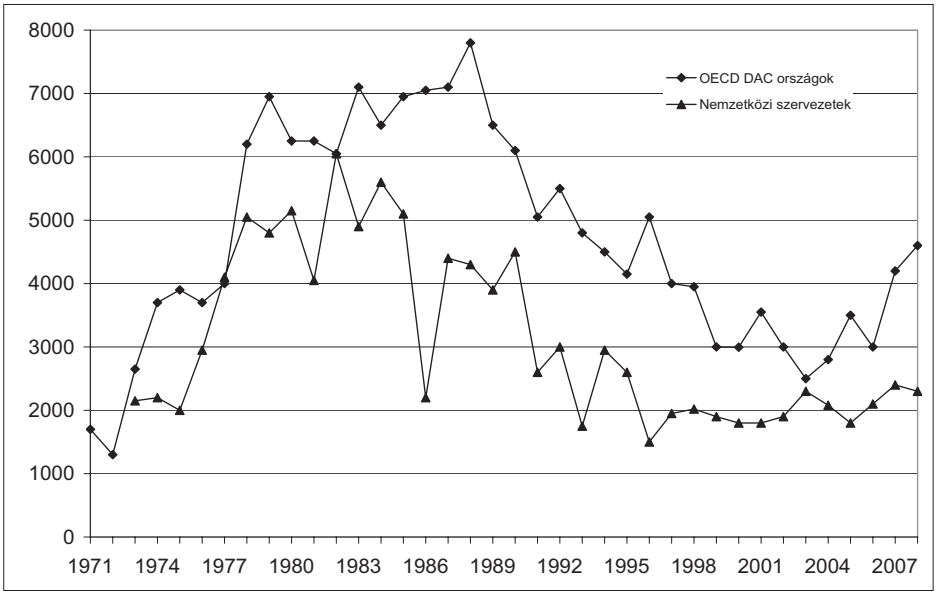
A világ éhezőinek régiónkénti eloszlása 2010-ben (millió fő)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

7. ábra

Fizetési segítségnyújtás a mezőgazdaságnak (millió USD, 2007-es árakon)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

még, hogy a 80-as és 90-es évek szintjéhez képest mintegy felére esett vissza a mezőgazdasági célú fejlesztési segítségnyújtás is (7. ábra).

A GYORSAN VÁLTOZÓ FELTÉTELRENDSZER JELLEMZŐI

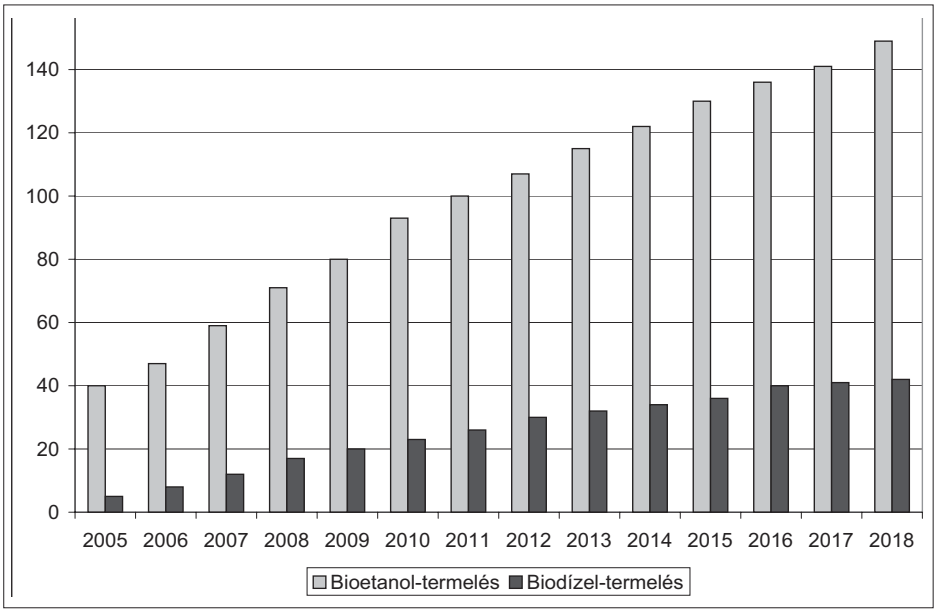
A világgazdaság felgyorsult fejlődése, a globalizáció messzemenően hat a mezőgazdaságra. A termelés feltételrendszere világszerte gyorsan változik, és új kihívásokat támaszt az ágazattal szemben. A változások legfontosabb meghatározói

- növekvő és átalakuló kereslet;
- a mezőgazdasági árak megnövekedett volatilitása;
- az integrált vertikális termékpályák egyre nagyobb jelentősége;
- a gyorsuló koncentráció az élelmiszer-kereskedelemben;
- az elöregedő mezőgazdasági népesség;
- növekvő szakadék a vidéki és a városi jövedelmek között;
- a súlyosbodó környezeti problémák;
- az elkerülhetetlen liberalizáció a nemzetközi piacokon.

A jövőt formáló tényezők közül első helyen a *kereslet átalakulását* szükséges említeni. A kereslet változása több új elemet is tartalmaz. Mindenekelőtt általában véve számolni indokolt az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás bővülésével. A bővülés mozgatója az egy főre jutó jövedelem növekedése, különösen a fejlődő országokban. Változik a kereslet összetétele is. Kétségtelen, hogy továbbra is jelentős a gabonafélék iránti kereslet növekedése, ennek üteme azonban fokozatosan mérséklődik (*Csáki, 1999*). A gabonaféléken belül az emberi fogyasztás céljait szolgáló termelés mellett egyre jelentősebbé válik az állatállomány takarmányigénye. A fejlődő világ gyorsabban növekvő városaiban kialakuló, ma már több száz milliós középosztály élelmiszerigénye eltér a szegényebb országok tradicionális élelmiszer-keresletétől. Markánsan növekszik a gyümölcs- és zöld-

8. ábra

Bioüzemanyag-előállítás a világon (milliárd liter)



Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

ségfélék, valamint az állati termékek iránti kereslet. Nem véletlenül beszélnek állattenyésztési „forradalomról" a fejlődő világban (*FAO, 2003*). Az előrejelzések szerint a fejlődő országokban a hús- és tejfogyasztás két évtized alatt közel megkétszereződött, mialatt a fejlett világban a növekedés 10% körüli.

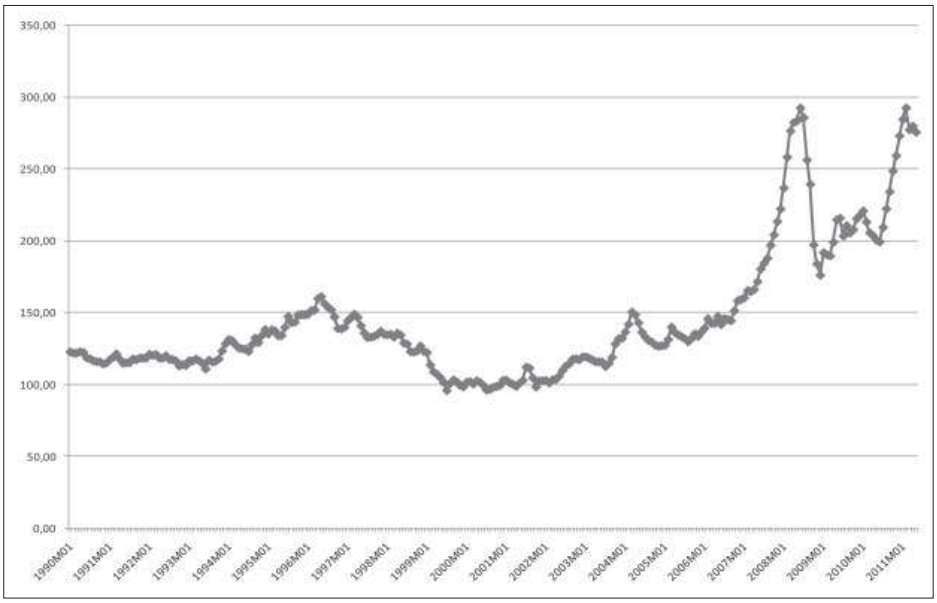
Jelentősen növekednek a biztonságos, egészséges élelmiszerek iránti igények. A fejlett országokban egyre meghatározóbbá válik a biológiailag tiszta, minőségi termékek iránti kereslet. Ugyanakkor az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás mennyiségi mutatói nem növekednek, sőt egyes termékeknél – például a gabonaféléknél – tartós csökkenés figyelhető meg a folyamatos minőségi javulással párhuzamosan.

Viszonylag új fejlemény a bioenergiatermelés alapanyagai iránti igény. A fosszilis energiahordozók gyorsan emelkedő árai és csökkenő készletei felértékelték a mezőgazdaságban rejlő energiatermelési lehetőségeket. A biomassza mellett az olajos növények és a gabonafélék, mindenekelőtt a kukorica is egyre inkább számításba vehető az energiatermelés alapanyagaként. Nem kétséges azonban, hogy a bioenergia-termelés alapanyagigénye a mezőgazdaság iránti kereslet egyik meghatározójává vált már ezekben az években is. A 8. ábra a bioüzemanyag-előállítás markáns növekedését mutatja be.

Fontos tényező *az árak alakulása* a nemzetközi piacokon (9. ábra). Az elmúlt évtized második felében megállt a mezőgazdasági termékek relatív árainak csökkenése. Emellett a mezőgazdasági piacokon az árak nagymértékű volatilitása figyelhető meg: 2007 és 2008-ban az élelmiszerárak robbanásszerűen növekedtek, ezt az árak gyors csökkenése követte 2010-ben, majd egy újabb áremelkedés következett be. Ahogyan a 10. ábrán látható, a lokális élelmiszerárak több-kevesebb eltéréssel követték a globális élelmiszerárak

9. ábra

Élelmiszerár-index a világon, 1990. január – 2011. május (havonta, 2000 = 100)



Forrás: saját szerkesztés Világbank, 2011 alapján

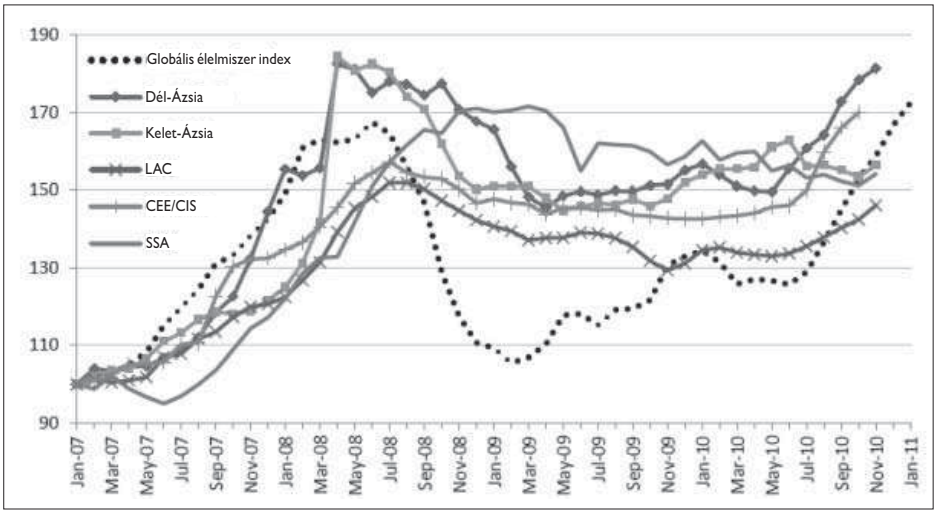
alakulását, valamennyi kontinensen. A megnövekedett árvolatilitás mögött többek között az élelmiszerárak és az energiaárak újabban tapasztalható együttmozgása húzódik meg. A nagymértékű árvolatilitás mind a termelők, mind pedig a fogyasztók számára kedvezőtlen. Ezért a G20-országok multilaterális és nemzeti agrárpolitikai akciókban állapodtak meg, és ajánlásokat fogadtak el az agrárpiacok árainak stabilizálására.

Az elmúlt évtized egyik legmarkánsabb változása az *integrált vertikális termékpályák* kialakulása és mind jelentősebb szerepe. Ez a jelenség párosult az *élelmiszer-kereskedelem* gyorsuló és egyre nagyobb mértékű koncentrációjával, a szuper- és a hipermarketek nagymértékű térhódításával (*Csáki – Forgács, 2006*). Az élelmiszer-feldolgozás és -kereskedelem egyre magasabb fokon integrálja az élelmiszer-termelés és -fogyasztás teljes folyamatát az alapanyag-termeléstől a végső fogyasztóig. Ma már az élelmiszerek útját a szántóföldtől a fogyasztó asztaláig integrált rendszerek fogják át, amelyekben a feldolgozó és a kereskedelmi láncok követelményei, standardjai a meghatározóak. Közép-Kelet-Európában is rendkívüli sebességgel halad előre ez a folyamat. A vezető öt kereskedelmi lánc ma már hazánkban kétharmadát, Lengyelországban felét adja az összes élelmiszer-forgalomnak (*Csáki – Forgács, 2006*). A többségében multinacionális élelmiszer-kereskedelmi láncok saját beszerzési rendszerrel, speciális fizetési és ösztönzési módszerrel működnek, alapvetően átalakítva a mezőgazdasági piacok hagyományos struktúráit és erőviszonyait.

A mezőgazdasági termelés meghatározói között említendő a *mezőgazdasági népesség elöregedése,* ami különösen a fejlett és közepesen fejlett országokban figyelhető meg. Általában jellemző a szélesedő vidék-város jövedelemkülönbség. *Ez párosul a fokozódó környezeti gondokkal* és a természeti környezet megőrzésének nehézségeivel, valamint a klímaváltozás fe-

10. ábra

Helyi élelmiszerárak régiónként, 2007. január – 2010. november (havonta, 2007. január = 100)



Magyarázat: LAC Latin Amerika és Karibi-térség; CEE Közép- és Kelet-Európa; CIS Független Államok Közössége; SSA Szubszaharai Afrika
Forrás: saját szerkesztés FAO, 2011 alapján

nyegetésével. A környezeti problémák különösen súlyosak a fejlődő világ egyes részein, ahol a növekvő népesség és az általa végzett mezőgazdálkodás és a természeti környezet harmóniája megbomlott. Gyorsan pusztul a legelők jelentős része, különösen a félsivatagos területeken. A hagyományos mezőgazdasági technológiák tartalékai kimerülnek, és a műtrágya-felhasználás marginális hatékonysága csökken (*Evenson – Collin, 2003*). A mezőgazdasági termőföldek nagysága az iparosítás, a városfejlesztés és az erózió következtében folyamatosan csökken. Kínában például évente 1 millió hektár terület esik ki a mezőgazdasági termelésből. Egyre korlátozottabban áll rendelkezésre az öntözővíz (*Rosegrant et al., 2002*). Fokozott szükség van tehát a világ minden részén a környezetbarát mezőgazdasági technológiák fejlesztésére és a fenntartható mezőgazdasági fejlődés követelményeinek hangsúlyosabb érvényesítésére.

A mezőgazdaság változó feltételrendszerén belül vizsgálni célszerű a termelést befolyásoló *agrárpolitikai és intézményi környezet* alakulását. A folyamatban lévő WTO-tárgyalások eredményei számottevően hatnak majd a mezőgazdasági termelés agrár- és kereskedelempolitikai feltételrendszerére mind a fejlődő, mind pedig a fejlett világban (*Martin – Anderson, 2006*). A nemzetközi piacok elkerülhetetlen liberalizációja remélhetőleg megkönnyíti a fejlődő országok termékeinek piacra jutását (amennyiben a megfelelő minőségű és mennyiségű termék rendelkezésre áll). A fejlett országokban számolni lehet viszont a tradicionális mezőgazdasági támogatási rendszer átalakulásával, és ezzel együtt a növekvő piaci versennyel is.

ÚJ HANGSÚLYOK A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSBEN

A változó feltételrendszer, az erőteljes globalizáció alapvető változásokat és hangsúlyeltolódást eredményezett, és még továbbiakat eredményez magában a mezőgazdasági termelésben is (*Pingali, 2006*).

Mindenekelőtt a *mezőgazdasági termelés* (és a mezőgazdasági termelők) *növekvő piacorientáltságát* és az elsődleges mezőgazdasági termelés, valamint a piacok közötti kapcsolatok új formáinak kialakulását szükséges említeni. A változó kereslettel együtt a nemzeti és a nemzetközi mezőgazdasági piacok egyre nagyobb mértékű integrációja valósul meg. Ennek eredményeként a mezőgazdasági termelésben a tradicionális mennyiségi megközelítés helyett a piacra termelés és a jövedelemcentrikusság válik meghatározóvá. A mezőgazdasági termelésben részt vevők is csak a teljes élelmiszerláncban való gondolkodás alapján lehetnek eredményesek (*Reardon – Timmer, 2003*). Ezzel együtt a termelés egyre jobban integrálódik nemcsak termékeik piacaihoz, hanem a termelőeszköz-ellátó rendszerekhez is. A mezőgazdasági termelésben tradicionálisan meghatározó emberi munka szerepe is alapvetően átalakul. A termelési folyamat közvetlen tényezője, az emberi munka a fizikai erő helyett mindinkább a termelést szervező és vezető tényezővé válik. Az emberi részvétel minőségi oldala lesz tehát az emberi munkában a meghatározó. A termelői döntések fokozottabban a piachoz igazodnak. Ennek eredményeként a gazdaságok szintjén a termelés specializációja valósul meg, párosulva regionális szinten a termelés diverzifikációjával.

Nagyon fontos új vonás – a piaci kapcsolatok erősödésével párhuzamosan – *a termelési méretek gyors növekedése,* ami különösen az állattenyésztésben figyelhető meg. A nagyméretű, iparszerű állattartó telepek a baromfi-, a tojás- és a sertéshústermelés egyre nagyobb hányadát adják. Hasonló tendenciák mutathatók ki a tejtermelésben, bár itt a méretnövekedés korántsem olyan mértékű, mint az említett két területen (*De Haan et al., 2003*). A modern nagyüzemi állattenyésztési technológiák könnyen alkalmazhatók a világ különböző részein, alapvetően átformálva az állattenyésztésről kialakult hagyományos képet. Az állattenyésztési technológiák fejlődése azonban egyre nehezebb helyzetet teremt a kisüzemek és a családi gazdaságok számára. A közelmúltban készült elemzések és előrejelzések egyértelművé teszik, hogy nyitott piaci versenyben csak azok a termelők tudnak fennmaradni, akik képesek termelési méreteik számottevő növelésére a baromfi- és a sertésszektorban, sőt a tejtermelésben is.

Az agrár-közgazdaságtan tradicionális tétele a termelékenység és a gazdaságméretek negatív összefüggése. A kisüzemek hatékonysági előnyét a hagyományos mezőgazdálkodás körülményei között nehéz kétségbe vonni (*Eastwood et al., 2005*). A családi munka nagyobb termelékenysége, valamint a kisebb gazdaságok alacsonyabb vezetési-irányítási költségei általában kompenzálták a nagyobb üzemek fejlettebb technológiájából eredő előnyöket. Egyre inkább *kérdésessé válik, hogy a kisebb méretű családi gazdálkodás képes lesz-e megőrizni ezeket a hatékonysági* előnyöket az integrálódó mezőgazdasági piacok körülményei között. Úgy tűnik, hogy az integrálódó piacokon való részvétel tranzakciós költségei meghaladják a kisebb méretekből eredő hatékonysági előnyöket (*Pingali, 2006*). Az átalakuló mezőgazdasági piacok tehát a tradicionális gondolkodás felülvizsgálatára ösztönöznek, és alapvetően új megközelítést igényelnek a kisebb termelők és a családi gazdaságok vonatkozásában. A tapasztalatok szerint csak fokozottabb együttműködés, a piacokon való egységes és szervezett fellépés esetén lesznek képesek a kisebb termelők a tartós fennmaradásra.

Fontos új tendencia *a kedvezőtlen adottságú és marginális földterületek csökkenő versenyképessége.* A kedvezőtlen adottság lehet a gyenge talajminőség, a kedvezőtlen agroklimatikus feltételek, de a földrajzi fekvés következménye is. A bővülő nem-

zetközi kereskedelem, a szállítási költségek csökkenése eredményeként a fejlődő világ számos fogyasztói központjában olcsóbb és technikailag könnyebben kivitelezhető az élelmiszerek importja, mint a kedvezőtlenebb adottságú hazai termelés felhasználása. Mindez kedvezőtlenül hat a helyi termelésre, és különösen súlyosan érintheti a kistermelők piaci lehetőségeit.

Az elkövetkező években a mezőgazdasági termelésben – várhatóan – egyre gyakrabban és *mind súlyosabban jelentkeznek a környezeti problémák*. Az intenzív mezőgazdasági termelési rendszerek környezetkárosító hatásának mérséklése fokozott erőfeszítéseket igényel. Számos elemző szerint a környezeti szempontból fenntartható mezőgazdasági termelés megvalósítása egyre komolyabb kihívássá válik. Nincs ok vészharang kongatására, azt azonban látni szükséges, hogy a termőtalajok állapotának romlása és az egyre szűkösebbé váló vízerőforrások a jelenlegi mezőgazdasági technológiák mellett jelentősen fékezhetik a mezőgazdasági termelés globális növekedését.

ÁTFOGÓ ÉS REGIONÁLIS PRIORITÁSOK

A változó környezet, a piac és a mezőgazdasági termelés folyamatban lévő átalakulásának tükrében változnak, illetve módosulnak az agrártermelés átfogó és regionális prioritásai.

A mezőgazdasági termelés fejlődése szempontjából továbbra is az *agrárpolitikai és intézményi környezet* tekinthető az egyik legfontosabb meghatározónak (*Valdes – Foster, 2005*). A szűk nemzeti megközelítést azonban egy szélesebb, a globális hatásokat is figyelembe vevő politika kell, hogy felváltsa. Ebben a keretben továbbra is szükség van a nemzeti agrárpolitikák továbbfejlesztésére és reformjára, amelynek eredményeként megszűnnek vagy jelentősen csökkennek a mezőgazdaságot kedvezőtlenül érintő és a piacot torzító beavatkozások a fejlődő világban, a fejlett országokban pedig folytatódni kell a támogatási rendszerek és más, a nemzetközi piacokat súlyosan torzító politikák átalakításának. A globális problémák ellenére a nemzeti agrárpolitikák által kínált feltételrendszer egészében javult. Kevésbé mondható el ez a mezőgazdaság számára nagy fontosságú állami és piaci intézményrendszerről. A fejletlen állami és piaci intézményrendszer a mezőgazdasági fejlődés talán legfontosabb korlátozó tényezője a fejlődő világban, de sok a tennivaló ezen a területen még a közepesen fejlett országokban is. A jól működő, az élelmiszer-biztonság feltételeit szavatoló intézmények hiánya ma már az egyik legfontosabb korlát a fejlődő világ mezőgazdasági termékeinek piacra jutásában is.

A tudomány eredményeire épülő gyors technológiai fejlesztés további nagyon lényeges prioritás (*World Bank, 2003*). A kereslet a nagy értékű, intenzív művelést igénylő kertészeti termékek és az állattenyésztés termékei felé tolódik el, általában egyértelműen nő az igény a biztonságosabb, magasabb minőségű élelmiszerek iránt. A világ mezőgazdaságában olyan termelési eljárások fejlesztését igénylik, amelyekkel a fajlagos hozamok számottevően növelhetők a környezet károsodása nélkül, szűkülő természeti erőforrások mellett. Hatalmas kihívások ezek a mezőgazdasági, biológiai és ökológiai tudományok számára, hiszen a jövő igényeinek kielégítéséhez nem elég csupán a termő-, termelőképesség növelése, hanem a komplex mezőgazdasági termelési rendszerek, a teljes élelmiszer-termelés termelékenységének, és nem utolsósorban minőségének a növelése szükséges. Ehhez a mezőgazdasági kutatási ráfordítások olyan mértékű és ütemű növelése indokolt, amely a tudományt képessé teszi e hatalmas feladat teljesítésére, a korszerű nemesítés és a modern biológia lehetőségeinek kihasználására. Globális elemzések egyértelmű-

en a mezőgazdasági kutatások magas hatékonyságát bizonyítják. Ennek ellenére még a fejlett országok túlnyomó többségében is a mezőgazdasági kutatási ráfordítások csökkenése figyelhető meg. A magánszektor ugyan egyre nagyobb szerepet tölt be a mezőgazdasági kutatásokban, úgy tűnik azonban, hogy ez a csökkenő állami támogatást csak egyes területeken és elsősorban a fejlett világban képes pótolni.

Nagyon fontos feladat a *fenntartható fejlődés követelményeit kielégítő termelési rendszerek* elterjesztése a gyakorlatban. Ennek eredményeként megvalósulhat a termőtalajok fokozottabb védelme és az öntözővíz hatékonyabb felhasználása. Különösen fontos célok ezek a fejlődő világ trópusi régióiban, ahol az ökológiai adottságokhoz nem igazodó intenzív mezőgazdasági termelés súlyos természeti károsodásokhoz vezethet. A hatékony vízgazdálkodás és az öntözővíz takarékos felhasználása az egyik legfontosabb kihívássá vált a fejlődő országokban.

A mezőgazdasági termékek iránti kereslet változásairól már szóltunk. Fontos ismételten hangsúlyozni, hogy *a kereslet változása a korábbiaknál nagyobb mértékű alkalmazkodást és átalakulást igényel* a mezőgazdaságtól. Említettük, hogy egyrészt globálisan átalakul a kereslet szerkezete, fokozatosan csökken a gabonafélék iránti igények dominanciája, továbbá a fejlődő országok hagyományos élelmiszerfogyasztási szokásaival szemben a fejlődő világ gyorsan növekvő, magasabb jövedelemmel rendelkező középosztálya új, a fejlett országok élelmiszer-fogyasztási struktúrájához hasonló igényekkel jelentkezik. Ennek eredményeként a kertészeti termékek, gyümölcs- és zöldségfélék, valamint az állati termékek iránti kereslet kielégítésére való törekvés határozza meg a mezőgazdasági termelésben végbemenő strukturális változásokat. Másrészt – ahogyan erről már ugyancsak szóltunk – átalakul a termelők és a piac kapcsolata. Egyre nagyobb mértékben érvényesül a vertikálisan szervezett élelmiszerláncok, és ezen belül a forradalmian átalakuló élelmiszerkereskedelem dominanciája. A termelők ehhez történő alkalmazkodása, az új piaci viszonyokba történő beilleszkedés a közeljövő egyik legfontosabb prioritása.

A mezőgazdasági termelők, *a gazdaságok sokszínűsége jellemző* a világ szinte valamennyi országára. Évek óta folyik a kisüzem-nagyüzem vita, ami gyakran politikai színtérre terelődik. Hatékony mezőgazdasági termelés különböző méretekben folytatható. A kisüzemnek és a nagyüzemnek egyaránt lehetnek előnyei meghatározott körülmények és emberi feltételek között. Ezért a jövő kihívásaira való felkészülés a gazdaságok sokszínűségének elfogadását igényli az agrárpolitikában. Ennek a talaján viszont differenciált agrárpolitika alkalmazása szükséges, amely nem a kicsiből akar nagyot vagy a nagyból kicsit csinálni, hanem az egyes gazdaságtípusok sajátosságaihoz igazodó eszközökkel nyújt támogatást (*World Bank, 2003*). A nagyüzemek számára a gazdasági feltételrendszer transzparenciája a legfontosabb. Általában képesek a piac lehetőségeinek a kihasználására és saját érdekeik hatékony képviseletére, amennyiben diszkriminációmentes a környezet. A közép- és kisüzemek viszont körülményeikhez és feltételeikhez igazított hatékony támogatást igényelnek. Ezért megfelelő hangsúlyt kell, hogy kapjon az agrárpolitikában a kisüzemek fejlődésének és piacokhoz való alkalmazkodásának segítése. Ez más-más feladat a fejlődő világ és a fejlett országok körülményei között, olyan feladat, amely átnyúlik a szociálpolitika és a vidékfejlesztés területére.

Az állam és a magánszféra tevékenységének magasabb szintű koordinálása ugyancsak lényeges prioritás. A mezőgazdaság fejlődése a magánszektoron alapul. Nem nélkülözhető azonban továbbra sem az állami segítség és nem utolsósorban a

hatékony ellenőrzés és kontroll. A termelés és a piac követelményei tehát az állami és a magánszféra hatékonyabb együttműködését igénylik. Az állami szerepvállalás egyre kevésbé a közvetlen beavatkozás és pénzügyi támogatás formájában kell, hogy megvalósuljon. Az átalakuló mezőgazdasági és élelmiszerpiacok körülményei között az állam legfontosabb feladata a biztonságos és egészséges élelmiszer-termelés garantálása, valamint a piaci működés szabályainak és intézményi feltételeinek fokozatos fejlesztése.

Nemcsak a mezőgazdaság alakul át, hanem a környező gazdaság is. Nagyon fontos a *mezőgazdaság és a vidék új típusú szintézisének létrehozása,* amelyben a mezőgazdasági termelés és a vidék nem mezőgazdasági jellegű gazdasága szerves egységet alkot. Ebben a keretben felértékelődik a helyi kezdeményezések és a kis közösségek szerepe, összekapcsolva a vidéki életfeltételek általános javítására, a vidék felzárkóztatására irányuló törekvésekkel (*World Bank, 2003*).

A mezőgazdaság hosszú távú fejlődésének alapfeltétele *a vidéki fizikai és szociális infrastruktúra kiemelt fejlesztése*. Nemzetközi vizsgálatok szerint különösen a világ fejletlenebb régióiban az úthálózat fejlesztése és bővítése egyben az egyik legfontosabb mezőgazdasági célú beruházás is. A tudás és a szakismeretek szerepének előtérbe kerülése a mezőgazdaságban a vidéki oktatás fontosságára irányítja a figyelmet. Egészében tehát a jövő mezőgazdasága elválaszthatatlanul összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével, és nélküle nehezen képzelhető el (*Csáki, 2006*).

Az előzőekben összefoglalt globális prioritásokon belül természetesen a világ egyes régióiban eltérő hangsúlyok jelölhetők meg.

A fejletlen országokban, a fejlődő világban a termelés bővítése és ezzel együtt a szegénység elleni küzdelem tekinthető a legfontosabb átfogó célkitűzésnek. Itt továbbra is elsősorban a mezőgazdaság fejlődésétől várható a vidéki életkörülmények javulása. A szegények túlnyomó többsége a vidéki területeken él és a mezőgazdasághoz kötődik. Ezért kulcskérdés a mezőgazdasági kistermelés feltételeinek és hatékonyságának növelése, a kistermelők piaci feltételeinek javítása. A fejlődő világ országaiban nélkülözhetetlen a külső segítségnyújtás is. A nemzetközi segítség nemcsak az egyes éhséggócok leküzdésében, hanem általában a fejlődés kibontakoztatásában alapvető fontosságú.

A közepesen fejlett országok mezőgazdasága gyorsan fejlődik, és egyre inkább integrálódik a világpiacokba. Ilyen körülmények között a legfontosabb a termelés versenyképességének fokozása és a termelők piaci pozícióit javító állami segítség hatékony megszervezése. Ebben az országcsoportban a mezőgazdaság versenyképessége mellett a vidéki munkahelyteremtés és a vidéki infrastruktúra fejlesztése a legfontosabb.

Sajátos prioritások érvényesülnek az esetenként a túltermelés gondjaival is küszködő *fejlett országokban*. Itt a mezőgazdaság multifunkcionalitása, a mezőgazdasághoz kötődő nem tradicionális területek, mint a biodiverzitás, az agroturizmus, a bioenergia-termelés alternatívái képezik az előttünk álló időszak sajátos problémáit. Továbbra is rendkívül fontos az agrárpolitika változása. Egyrészt szükséges a nemzetközi piacokat súlyosan torzító nemzeti támogatási rendszerek reformja, másrészt viszont indokolt felkészíteni és felkészülni a fejlett országok mezőgazdasági termelőinek egy esetleges piaci liberalizáció által teremtett új körülményekhez való alkalmazkodásra.

Azt, hogy a vázolt feltételrendszerben konkrétan milyen mértékben és hogyan érvényesülnek az előzőekben összefoglalt prioritások, és ténylegesen hogyan fejlődik a globális élelmiszer-termelés és az

iránta jelentkező igények, *számos egyéb tényező befolyásolja* (*Csáki, 1999*).

• Nagyon fontos meghatározója a tényleges piaci helyzetnek *a GDP tényleges növekedési üteme* a világ egészében, de különösen a fejlődő országokban. E tekintetben a ma használatos előrejelzések valóra válását mindenekelőtt az fogja befolyásolni, hogy milyen módon lábal ki a világ napjaink pénzügyi és gazdasági válságából.

• Az előrejelzésekben várt szerint vagy annál jobban csökken-e *a világ népességének növekedési üteme?* Az elmúlt években a világ népességének növekedési üteme az elemzők által vártnál nagyobb mértékben csökkent, e tendencia folytatása mérséklőleg hathat az élelmiszerigények növekedésére.

• *Mi történik Kínában és Indiában?* Hogyan alakul a mezőgazdasági művelés alatt álló területek nagysága és a tényleges gabonatermelés?

• *Mi történik a volt Szovjetunio országainak gazdaságában? Folytatódik*-e a mezőgazdasági termelés elmúlt évtizedben megkezdődött fellendülése? Mikor válik a ma még nettó élelmiszer-importáló régió a világ más területein jelentkező élelmiszerigények kielégítésének számottevő forrásává?

• Milyen mértékben fejlődik *a világ mezőgazdasági szállítási és logisztikai kapacitása?* Ma különösen az észak-déli irányú szállítási pályák fejletlenek, de felkészületlen a 2025 körül jelentkező, várhatóan megnövekedett import fogadására az ázsiai országok túlnyomó többsége is.

• *Milyen mértékben hat a klímaváltozás az egyes régiók mezőgazdasági termelési potenciáljára és tényleges termelésére?* E tekintetben ma még meglehetősen nagy a bizonytalanság, és nincsen egyetértés a szakemberek között a várható változások idejét és mértékét illetően.

• *Milyen ütemben halad előre az élelmiszer-termelés és -fogyasztás további globalizációja?* Az úgynevezett globális élelmiszerrendszer alapvető szemléletváltozást igényel. Indokolt, hogy a termékspecifikus, egy ország keretein belül mozgó merkantilista gondolkodást valódi globális megközelítés váltsa fel, amely kiemelt szerepet tulajdonít az élelmiszerek minőségének, biztonságának és az ökológiai korlátoknak Ez a globális élelmiszerrendszer ma még nem fogja át az egész világot, de kialakulása gyorsabban halad, mint azt sokan gondolják.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Binswanger, H. P. (2006): Empowering Rural People for their own Development. 26. International Conference of Agricultural Economists. Gold Coast, Australia – (2) Csáki Cs. (1999): Középtávú tendenciák a világ agrárpiacain. Közgazdasági Szemle, február – (3) Csáki Cs. (2006): A város és vidéke napjainkban. A Falu, ősz – (4) Csáki Cs. (2007): Változó prioritások a világ agrártermelésében. Fejlesztés és Finanszírozás 1. sz. – (5) De Haan, H. (2005): The State of World Food and Agriculture. FAO, Rome – (6) De Haen, C. et al. (2001): Livestock Development Implicatons on Rural Poverty the Environment and Global Food Security. Direction in Development. World Bank, Washington D.C. – (7) De Haen, H. – Stamoulis, K. – Shetty, P. – Pingali, P. (2003): The world food economy in the twenty-first century: Challanges for international co-operation. Development Policy Review – (8) Eastwood, R. – Lipton, M. – Newell, A. (2005): Farm Size. In: Evenson, R. – Pingali, P.L. (eds.): Handbook of Agricultural Economics. North Holland Press, Amsterdam – (9) Evenson, R. E. – Collin, D. (2003): Assessing the Green Revolution, 1960 to 2000. Science, 300: 758-762. o. – (10) FAO (2005): The State of Food and Agriculture 2005. Making Trade Work for the Poor. Food and Agriculture Organization, Rome – (11) FAO (2006): World Agriculture: Toward 2030/2050. Interim report. Global Perspective Studies Unit, Food and Agriculture Organization, Rome – (12) Martin, W. – Anderson, K. (2006): The Doha Negotiations on Agriculture: What Could They Deliver? American Journal of Agricultural Economics. Vol. 88 No 5. – (13) McCalla, A. – Nash, J. (eds.) (2007): Reforming Agricultural Trade for Developing Countries. Vol I. and II. World Bank – (14)

Pingali, P. (2006): Agricultural Growth and Economic Development: a view through the globalization lens. 26. International Conference of Agricultural Economists. Gold Coast, Australia – (15) Ravallion, M. – Chen, S. (2004): China's (Uneven) Progress Against Poverty. World Bank, Washington DC. – (16) Reardon, T. – Timmer, C.P. – Barrett, C. – Berdegue, J. (2003): The rise of supermarkets in Africa, Asia, and Latin America. American Journal of Agricultural Economics 85 – (17) Rosegrant, M. W. – Cai, X. – Cline, S. A. (2002): World Water and Water to 2025, Dealing with Scarcity. IFPRI, Washington DC. – (18) Scones, G. C. – Miranowski, J. A. (eds.) (2004): Perspektives in World Food and Agriculture 2004. Iowa State Press – (19) Valdes, A. – Forster, W. (2005): Reflections on the role of agriculture in pro-poor growth. Paper prepared for the research workshop: the future of small farms. Wye College, Kent – (20) World Bank (2003): Reaching the Rural Poor – A Renewed Strategy for Rural Development. Sector Strategy Paper – (21) World Bank (2005a): Global Agricultural Trade and the Developing Countries. – (22) World Bank (2005b): Agricultural Investment Sourcebook. – (23) World Bank (2005c): Directions in Agriculture Development.

TARTALOM

Kapronczai István: Tisztelt Olvasó! 101

TANULMÁNY

Csáki Csaba: Merre tart a világ mezőgazdasága? – Változó prioritások a világ agrártermelésében 103

Kurucz Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról 118

Pakurár Miklós – Oláh Judit – Cehla Béla: Az ukrajnai munkavállalók munkavállalási jellemzői Magyarországon 137

VITA

Tóth Orsolya – Garay Róbert: Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés) 146

SZEMLE

Viski József – Czene Zsolt: A Nemzeti Vidékstratégiáról és a Darányi Ignác Tervről 162

Ragadics Tamás: A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában – könyvismertető 178

Csete László: Ajánlások, tapasztalatok tanulmányok, cikkek írásához és publikálásához 180

NEKROLÓG

Emlékezés Széles Gyulára (1936–2012) *Horn Péter* 186

Gödöllő rektora volt... – Emlékezés Cselőtei Lászlóra *Romány Pál* 189

Előfizetési felhívás 177

Summary 193

Contents 197